

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

HENDE FANNI

POLITIKAI REPREZENTÁCIÓ A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSEKEN
1687 ÉS 1765 KÖZÖTT

Doktori (PhD) értekezés tézisei

2017

Történelemtudományi Doktori Iskola
Iskolavezető: Dr. Fröhlich Ida DSc
Egyháztörténeti Műhely
Műhelyvezető: Dr. Perendy László
Témavezető: Dr. Forgó András PhD, Dr. Pálffy Géza DSc

I. A kutatás előzményei

A magyar országgyűlési források összegyűjtésének fontosságát felismerve a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága elindította a Magyar Történelmi Emlékek sorozaton belül az Országgyűlési Emlékek alsorozatot. Az 1874-ben megjelent első kötet bevezetőjében a szerkesztő, Fraknói Vilmos rámutatott, hogy a gyűlések és végzéseik nemcsak a politikai, hanem a társadalmi és műveltségi viszonyokat is befolyásolták. Emiatt a diéták vizsgálata kiemelt jelentőséggel bír. A Bizottság feladatul tűzte ki az országgyűlési források és törvények feltárását, és azoknak teljes körű, kritikai, tudományos kiadását. Ezzel Kovachich Márton György munkáját kívánták folytatni, aki már a 19. század elején megkezdte a jogtörténeti források összegyűjtését. A Bizottság tagjai városi, vármegyei és külföldi állami levéltárakban, illetve könyvtárakban végeztek anyaggyűjtést, a külföldön fellelhető iratokról pedig másolatokat készítettek vagy kértek. A sorozatot az 1526 utáni iratok közzétételével kezdték el, ennek oka Kovachich kiadásban elérhető corpora volt, amelyet a Bizottság forrásgyűjtése jelentős mértékben nem tudott gyarapítani. E mellett a korábban készített, sokszor a tudományos igényeknek nem megfelelő forráskiadásokat is számba vették. 1874 és 1917 között tizenkét kötet készült el 1606-ig bezárólag. 1962-ben az Akadémia Történelmi Bizottsága a sorozat folytatásáról döntött, amelyre egy szerkesztőbizottságot hozott létre, melynek tagja volt Ember Győző az Országos Levéltár, Székely György a Magyar Történelmi Társulat, R. Várkonyi Ágnes a Történettudományi Intézet, Vértes György az Országgyűlési Könyvtár részéről, illetve Pach Zsigmond Pál. Az anyaggyűjtés és a másolás megkezdődött a magyarországi intézményekben, együttműködés született a bécsi állami levéltárral, a Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetével, amelynek keretében Jakó Zsigmond megkezdte az ottani források katalógusba vételét. Az új kiadások mellett a korábbi tizenkét kötetnek is elkészítették a mutatóját. Az 1607 és 1790 között készült iratok anyaggyűjtését teljes körűen elvégezték, ám a forrásközlés a nagyszámú iratok miatt csak azokra terjedt ki, amelyek „a pusztán országgyűlési vonatkozásokon túlmenően a politikai gondolkodásra, az országos problémák megoldási módjára, a politikai, társadalmi stb. küzdelmekben elfoglalt álláspontokra is érdemes

adatokat tartalmaz.”

Mindezen forrásfeltáró munkák keretében számos kiadvány látta meg a napvilágot. Hajnal István az 1642. évre tervezett, ám elmaradt országgyűlésre vonatkozó iratokat dolgozta fel és közölte. A szöveggözlést megelőző tanulmányban az országgyűlés előkészítő tárgyalásait, egyeztetéseit ismertette elsősorban a nádori szerepvállalás tükrében. Péter Katalin bemutatta, hogy az 1646–1647. évi országgyűlésen a politikai erőviszonyok reprezentálása miként kovácsolta egybe az uralkodóval szemben a különböző felekezeti hovatartozás ellenére a karokat és rendeket. Zsilinszky Mihály a 19. század végén megírta az 1708. évi pozsonyi országgyűlés történetét. Salamon Ferenc az 1741. évi diétát ismertette Mária Terézia koronázását kiemelve. Az 1764–1765. évi országgyűlésről politikatörténeti művet Horváth Mihály és Stefancsik Benedek Konrád is publikált. A diéta történetét, működését részleteibe menően Marczali Henrik, Ember Győző, Timon Ákos és Eckhart Ferenc vizsgálta. Az elmúlt évtizedekben Európaszerte a politika elemzésében a kultúrtörténeti szemzőg is helyet kapott. Ezzel a módszerrel kívánta Barbara Stollberg-Rilinger a Német-római Birodalom pontos meghatározását megadni vagy a császárválasztás reprezentációját ismertetni. Ez a módszer Magyarországon is érdeklődést váltott ki, és a 18. századi diéták működésének vizsgálata mellett az az országgyűlésre meghívott személyek és rendi csoportok társadalomtörténeti áttekintése, illetve a gyűlések kultúrtörténetének feltárása megkezdődött. Joachim Balchke a katolikus püspökök és az uralkodók politikai együttműködését, Forgó András pedig a diétán megjelenő szerzetesrendeket és azok politikai szerepét tárta fel. Barcsay Ákos III. Károly, Mária Terézia és II. Lipót koronázását hasonlította össze az uralkodók és a magyar rendek politikai reprezentációját állítva központba. Kalmár János a 18. század első felében összehívott diétákat vizsgálta meg, különös tekintettel az 1708. évi országgyűlésre, illetve elemezte az 1714. évi királyné-koronázást. A 18. századi országgyűlések intézménytörténetéről, működéséről, valamint az alsótáblán megjelentekről, a vármegyei, városi követekről és a távollévőket képviselőkről Szijártó M. István készített monográfiát. A 16–17. századi koronázási ceremóniák reprezentációját Pálffy Géza vizsgálta meg. Más tudományterületek kutatóival együttműködve pedig ismertté váltak a koronázási zászlók és érmek.

II. A követett módszertan

A magyar rendi országgyűlések intézménytörténetének és politikatörténetének kutatási eredményeit a politikai kommunikáció szimbólumainak feltárása gazdagítja, ezzel pedig a politikai kultúra teljesebb megértéséhez járul hozzá. Értekezésemben az 1687 és 1764 közti országgyűlési ceremóniák politikai reprezentációját kultúrtörténeti és társadalomtörténeti módszerrel mutatom be. Célomul tűztem ki a ceremoniális rend ismertetését; a szimbólumok képi, vizuális megjelenítéseinek, vagyis az öltözékek, épületek, útvonalak díszítésének, a ceremoniális feladatokat ellátó személyeknek és az orációk politikai nyelvének feltérképezését, illetve a ceremóniák megvalósulásához vezető tárgyalások bemutatását. Az uralkodó fogadásának, az országgyűlés megnyitásának, a király- és királyné-koronázásnak, a nádorválasztásnak és a törvények szentesítésének az elemzésével megismerhetjük, hogy a kortársak miként látták magukat és környezetüket. Az adott ceremóniák menete és szimbólumai szinte változatlanok voltak, amelyek folytonosságot, legitimitációt jelentettek, ugyanakkor a ritkán előforduló, apróbb módosítások egyértelművé tették a politikai erőviszonyok változásait is. A ceremóniák vizsgálatánál arra a kérdésre keresem a választ, hogy a ceremóniák szimbólumai milyen politikai üzenetet hordoztak, és milyen politikai, hatalmi okokból változtattak rajtuk. A ceremóniák elemzése kapcsán a társadalomtörténet módszerét is használom, hiszen a diétán megjelentek közül választották ki azokat a személyeket, akik bizonyos ceremóniakon az országgyűlést és az egyetemes rendeket képviselték. Ezeknél a személyeknél nemcsak a családi kapcsolataik kívánnak kutatást, hanem az általuk képviselt politikai csoportok is. A 18. század folyamán a politikai befolyás a felsőtábláról az alsótábla, főleg a vármegyék irányába mozdult el. A társadalomtörténeti megközelítésben fő kérdésem, hogy a küldöttségben résztvevő személyek milyen okból kerültek kiválasztásra. A források erre vonatkozólag nem nyújtanak információt, azonban a jegyzékek alapján arra lehet következtetni, hogy az alsótáblai követek bizonyos politikai csoportok képviselői révén tűntek fel újból és újból egy-egy ceremoniális feladatok betöltésénél. A főnemesség esetében azonban a család politikai befolyása dominált kiválasztásukkor.

A ceremóniákon elhangzott beszédeket a retorika eszközeivel, olykor művészi igénnyel hozták létre, amelyek tartalmilag és fogalmi rendszerükkel tükrözték a hallgatóság igényeit. Az országgyűlési ceremóniákhoz tartozó beszédek ismertetésénél az adott időszak politikai eseményeire, változásaira, illetve a politikai erőviszonyokra történő reflektálásra voltam kíváncsi, illetve az ezek kifejezésére használt retorikai eszközökre. Mivel nem minden beszéd maradt fenn, néhány pedig csak kivonatos formában, ezért sem az elemzés, sem a következtetések levonása nem lehetett teljes körű, mégis az orációk politikai kommunikációjának megismerésében fontos megfigyeléseket eredményez.

A téma feldolgozásához az országgyűlési naplók, hivatalos rendtartások és a ceremóniákat előkészítő konferenciák iratai szolgáltak alapul, amely források a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, illetve a Bécsi Állami Levéltárban találhatóak meg. Az országgyűlési naplók a diétai követek feljegyzéseit, beszámolóit tartalmazzák, amelyek sok esetben a tervezett ceremóniák megvalósulását mutatják be, illetve a hivatalos iratokban nem szereplő részletekkel szolgálnak, amelyekkel a politikai kommunikáció kortársak általi értelmezéséhez juthatunk közelebb.

III. Eredmények

1687 és 1764 közti időszakban a magyar történelemben is jelentős változások történtek, amelyekre az országgyűlési ceremóniákon a szimbolikus kommunikáció eszközeivel is reflektáltak. A magyar királyok öröklési rendje kétszer is módosult, 1687-ben az országgyűlésen lemondtak a szabad királyválasztásról, és elfogadták, hogy a Habsburg-dinasztia fiágon, primogenitura alapján örökölje a magyar trónt. 1722-ben pedig a *Pragmatica Sanctio* elfogadásával az öröklést nőágra is kiterjesztették. Az ebből eredő európai örökösödési háború is befolyásolta a magyar országgyűlés működését. Az összehívott diéták ceremóniái lehetőséget adtak a két fél politikai reprezentációjára a valós hatalmi erőviszonyokat megmutató tárgyalásokon kívül. Ezek közül kiemelkedett az uralkodói bevonulás és a királykoronázás, amelyeken részt vettek más európai államok követei is, ezért a szimbolikus kommunikáció számukra is látható és értelmezhető volt.

Az uralkodót köszöntő beszédekben a laudáción túl megjelentek a politikai változások is, többek között az örökjogon való uralkodás, a század elején a Rákóczi-mozgalom, és az azt követő békés együttműködés kialakítása, illetve az országgyűlés összehívásának okai is részét képezték az orációknak. Felépítésükben, retorikai elemeikben változás történt a 18. század közepén. 1741-ig a beszédekben több, a Bibliából, antik művekből vagy éppen liturgikus szövegekből vett idézet található mind eredeti, mind módosított formában. 1741 után változás figyelhető meg, a szónokok a politikai események leírására vagy az uralkodók dicséretére nem használtak citátumokat, hasonlatokat. A beszédek retorikai elemei nemcsak az idővel változtak, hanem a szónokok a befogadó környezetnek megfelelően alkották meg köszöntéseiket. Még 1741 előtt is különbség figyelhető meg a bevonulásokra és más ceremóniális alkalmakra készült beszédek stílusa között. Az idézetekben, hasonlatokban és képekben gazdag szerkesztés a királyságba érkező uralkodót illette meg, ezzel is alátámasztva ennek a ceremóniának a jelentőségét. Ennek oka nemcsak a király és a rendek – olykor első – találkozása, hanem a számos külföldi követ jelenléte is volt, akik feljegyzéseket, beszámolókat készítettek az európai királyságok vagy éppen az újságok számára. Az országgyűlésen elhangzott beszédek egyszerűbbek voltak, egyes témákat nem fejtettek ki részletesebben, például az örökös királyságot vagy az uralkodói erényeket. Ezek a beszédek a direktóriumban előírt tartalmat visszaadták, de a bevonulási köszöntőktől eltérően nem voltak olyan ünnepélyesek, hanem az adott alkalomhoz igazították. Például a királyi előterjesztések átadásakor a sikeres tárgyalásokra való buzdítások hangzottak el, vagyis az országgyűlés uralkodójával való együttműködésére, a közjóra való törekvésre.

A nádorválasztásnak, a királyi előterjesztések átadásának ceremóniája tehát a magyar király és a rendek közti szimbolikus „üzenetváltást” tette lehetővé, míg az országgyűlés első ülése, majd pedig a bezárása a diéta két táblájának adott lehetőséget a kommunikációra. Ezért nemcsak a király és a rendek egymás felé mutatott reprezentációját, hanem a rendeken belül a különböző politikai csoportok precedencia-vitáját is meg kell vizsgálni a politikai kommunikáció teljesebb megértéséhez. Ez az uralkodót vagy a királyi biztosokat köszöntő küldöttség összetételének változásában is megfigyelhető a század folyamán. Az alsótábla erősödése következtében az alsótáblán helyet

foglaló politikai csoportok is igyekeztek képviseltetni magukat ezekben a deputációkban, amely törekvés gyakran viták okává vált.

Az egyes ceremoniális feladatokat ellátó személyek vizsgálata is megmutatta a politikai erőviszonyokat. Nemcsak a világi előkelőknek jelentettek reprezentációs lehetőséget az országgyűlési ceremóniák, hanem a főpapoknak is. Számukra is hasonló jelentőséggel bírt a politikai státuszuk megtartása és megmutatása. Erre példa több esztergomi érsek, akik a liturgia vezetését a suffraganeus püspököknek engedték át, de más ceremoniális feladataikat megtartották. Az esztergomi érseket az egyházi hierarchiában a kalocsai érsek követte, aki ezekben az esetekben saját magát vélte jogosultnak a helyettesítésére, ám a vitában alul maradt.

Az értekezésben nagy hangsúlyt kapott a királykoronázás ceremóniája. Az évszázadok óta meghatározott, és alapjaiban változatlan szertartásrend a 18. században jelentős elemében módosult. A koronázáson elhangzott akklamációt eltörölték, amelynek értelmében a szabad királyválasztásra utaló rendi beleegyezést a koronázási szertartásból kivették. Az ünnepség világi részében több változtatás nem történt. A liturgikus szövegekben azonban apró eltérések fedezhetők fel a koronázás liturgiáját előíró római főpapi szertartáskönyvhöz, a *Pontificale Romanum*hoz képest. A levéltári forrásokkal összevetve kiderült, hogy a könyörgési szövegek uralkodóra vonatkozó részét az örökjogon való uralkodás kifejezésére használt, középkori ordókból vett kifejezésekkel bővítették vagy módosították. Ezzel a koronázó-templomban minden jelenlévő számára egyértelműen ki tudták fejezni az örökösödési rendet.

A másik pompával teli ceremónia a királyok bevonulása volt, amelynek főbb részei az évszázadok során nem változtak. Két elemet, a nemesi bandérium határnál való felvonulását és a városi polgárok díszlövéseit biztonsági okokból eltörölték a Habsburg-ellenes megmozdulásokat követően. Négy állomása volt a Magyar Királyságba és a koronázó-városba, Pozsonyba való megérkezésnek: Wolfsthalnál egy-egy kisebb küldöttség fogadta a királyt, a királyság, majd Pozsony város határánál, végül a királyi várban üdvözölték az uralkodót. A német-római császári címet is viselő Habsburg-uralkodók magukkal hozták udvartartásukat, hogy azok is részeseivé váljanak hatalmi reprezentációjuknak. Mind az útvonal díszítése, mind a résztvevők öltözete a

szimbolikus kommunikáció részét képezte. Mária Terézia pénzügyi okokból 1751-ben egyszerűsítette a bevonulás ceremóniáját, annak első állomását pedig elhagyta. Szimbolikus jelentőségű, hogy nem a koronázásakor változtatott ezen, amelyet az európai államok is figyelemmel kísértek, és amely a királynőnek is kiváló alkalmat nyújtott politikai erejét megmutatni az osztrák örökösödési háború idején, hanem egy későbbi, kisebb visszhangot kiváltó esemény alkalmával. Az országgyűlésen legtöbbször koronázás miatt jelentek meg személyesen az uralkodók, más esetben királyi biztosokat küldtek saját nevükben. Annak ellenére, hogy ők a királyt képviselték, a biztosok bevonulásának ceremóniája egyszerűbb volt, kevesebb állomásból állt. Egyedül az országgyűlés nevében köszöntötték őket a Duna partján, illetve rangsorbeli elhelyezkedésük sem volt az uralkodóéhoz hasonló, ugyanis egyszer köztük és a nádor között precedencia-vita alakult ki, amelyben alul maradtak a nádorral szemben.

Az elemzés igazolta a politikai reprezentáció jelentőségét a magyar rendi országgyűlésen, amelyre a király mellett az egyes rendi politikai csoportoknak is igényük volt, és komoly viták is kialakulhattak a politikai státusz kifejezésének lehetősége miatt.

IV. A témában végzett publikációk

Az uralkodó bevonulásán elhangzott köszöntőbeszédék mint politikai reprezentációk. In: *Hatalmi diskurzusok. A hatalom reprezentációi a tudományokban és a művészetekben*. Szerk. Bíró Csilla, Visy Beatrix. Bibliotheca Nationalis Hungariae, Gondolat Kiadó. Budapest, 2016. (Bibliotheca Scientiae et Artis 8.) 63–71.

A magyar uralkodókoronázás egyházi szertartása a 18. században. In: *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Szerk. Báthory Orsolya, Kónya Franciska. MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport. Budapest, 2016. (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok 12) 121–131.

Ceremoniálne príchody panovníkov do Bratislavy v 18. storočí. In: *Korunovácie a pohreby: Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku*. Szerk. Tünde Lengyelova, Pálffy Géza. Békéscsaba, Budapest: Historicky

ustav Filozofickeho vyskumneho centra Madarskej akademie vied [Historický ústav Filozofického výskumného centra Maďarskej akadémie vied]; Vyskumny ustav Slovakov v Madarsku [Výskumný ústav Slovakov v Maďarsku. 2016. (Kor/ridor knihy; 2.) 69–88. [Fordította: Galina Šándorová]

Királykoronázás eszméje a XVIII. századi magyar rendi gondolkodásban. In: *Eszmetörténeti tanulmányok: Dolgozatok a 2012. november 10-én, Piliscsabán rendezett konferencia előadásaiból*. Szerk. Bojtos Anita, Novotnik Ádám. Budapest, Piliscsaba, 2016. 185–199.

A magyar király fogadásának ceremóniája mint politikai szimbólumrendszer (III. Károly 1712. májusi pozsonyi bevonulásának példáján). In: *Társadalom térben és időben. Tanulmányok az új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés- és társadalomtörténetéből*. Szerk. Szuly Rita, Kránitz Péter Pál. Budapest, Piliscsaba, 2015. 102–118.

Ad dignitatem regiam sublevetis. A 18. századi magyar királykoronázások történetéhez. In: *Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével*. Szerk. Forgó András. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Pannonhalma, Veszprém, 2013. (Fontes ex Archivo Sancti Martini editi I. / A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 32.) 65–109.

Az 1712. évi királykoronázás. In: *Ius Coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításhoz*. Szerk.: Hegedűs András. Esztergom, Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Főszékesegyházának Kincstára, 2012. 27–33.